

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

LEN
553

1999

ԱԶԳԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՆԱԽԱՊԱՏԻՒ ՏՈՂՄԻՆ

ԵՐՈՒԱՆԳԵԱՆՑ

Ի ՍԱՆԱՀԻՆ

Հանեալ ՚ի լիշատակարան դրուածոց Ռոստոմ Բէգի
Երզնկեանց Հաղբատեցոյ

ԼԵՆ
553

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Յովհաննէս Մարտիրոսեանցի տպարան

1896.

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԳՐԻԳՈՐԻ ԱՅՐԻ ՏԻԿԻՆ ԿԱՏԱՐԻՆԷԻ ՉԻՈՅԵԱՆՑ՝
ի յեշատակ նորոյ իւրոյ Բարսեղի Փարղուզադեանց:

ԱԶԳԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

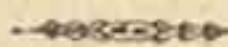
ՆԱԽԱՊԱՏԻՒ ՏՈՂՄԻՆ

ԵՐՈՒԱՆԳԵԱՆՑ

Ի ՍԱՆԱՀԻՆ

h6094

ՀԱՆԵԱԼ Ի ՅԻՉԱՏԱԿԱՐԱՆ ԳՐՈՒԱԾՈՅ ՌՈՍՏՈՄ ԲԷԳԻ
ԵՐԶՆԿԵԱՆՑ ՀԱՂԲԱՏԵՑԻՈՅ

РОДОСЛОВІЕ ПОЧЕТНАГО РОДА ЕРВАНДЯНЦЪ ВЪ САНАИНѢ.
Извлечено изъ рукописныхъ памятниковъ Ростомъ бека Ерзиканцъ
Ахпатскаго.

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպար. Յ. Մարտիրոսիւնցի. | Типогр. П. Мартиросіанца
Орбеліановская ул., д. № 1 | 2.

1896.

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 27-го ноября 1896 года.

29. 555

4553 - 60

ԱՌ ԲԱՐԵԿՐՈՆ ԹԱԴԷՈՍ ՔԱՀԱՆԱՅ ԵՐՈՒԱՆԴԵԱՆՅ
ՍԱՆԱՀՆԵՅԻ:

՚ի մանկական սիոջէ իմմէ հետամուտ եղէ հաւա-
քել ՚ի գրուցարանութեանց հինաւորց աւանդապահ
Լօռեցի ծերունեաց զտնիմական վէպս, գիտել զժա-
գումն նախամեծար ցեղից, ՚ի վաղուց անսի բնակե-
լոց ՚ի գիւղօրայս Լօռուոյ. նա եւ գրել զհասուկսոր
պատմական դիպուածս ըստ գրուցաց ծերունեաց ՚ի
մերում Չորագետի վասն ապագայ պիտոյից. այժմ ՚ի
բազմավէպ յիշատակարանէ իմմէ միմիայն հանեալ
զգրուածս վասն նախնեաց քոց ազգատնիմն Երուան-
դեանց, ՚ի նեան սիրոյ նուիրեալ Չերդ բարեկրօնու-
թեան որպէս բարեառաւիղ Երուանդեանց տնիմն
ամենայարգանօք ասեմ. ընկալ ի հանոյս բարերար
կամացդ զայս կարնառօտ բանս

՚ի ՌՈՍՏՈՄ ԲԷԴԱՅ ԵՐԶՆԿԵԱՆՅ ՀԱՂԲԱՏԵՅԻՈՅ:

՚ի 10-ն Մարտի
1888 ամի
՚ի ք. Թէլու:

Ա. Պ Ա Ս Տ Ա Ն Ա Ր Ա Ն

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐԻԱԿԱՆԱՅ 'Ի ԿՈՂՄԱՆՍ ՎԵՐԻՆ

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ի:

բրև իսպառ բարձաւ ազգապաշտպան
 թագաւորութիւն Հայոց, խեղճ Հայ-
 աստունն ոտնակոխ եղև 'ի պէսպէս
 անողորմ միջնադարեան բռնակալաց,
 անտերունջ բնակիչք երերեալ, տա-
 տանեալ ընտրեցին զլեռնակողմանս
 ԼՕՒԼՈՅ, Չորագետի, Գեղարքունուոյ և
 Սիւնեաց, ապաստան եղեն 'ի քարայրիս,
 'ի փապարս և յամուրս անմատչելի
 լեռնաձորոց առ 'ի ազատել զտառապեալ գերդաստանս
 իւրեանց: Բազումք թողեալ զբուն ծննդեան տեղիս տե-
 դափոխեցան 'ի վերին կողմանս Հայաստանի 'ի Արացտուն
 և 'ի լեռնաբնակ ամրապինդ վայրս Աովկասեան լերանց:

'Ի ժամանակս անընդհատ արշաւանաց և ասպատա-
 կանութեանց լեռնական Լեկզաց, տիրապետող Պարսկա-
 կան խանից և Օսմանեան դաւառապետ Փաշայից միմիայն
 ԼՕՒԵՅԻՔ, Չորագետցիք, Գուգարեցիք, Ուտէացիք և Վե-
 րին Հայք, փոքր ինչ անողորմ կային յամրոցս լեռնա-
 ձորոց և քարաժայռից, իսկ Ղարաբաղն Սիւնեաց և Արցախն
 ունէին զինքնագլուխ ազատակամ մելիքութիւն և պահ-
 պանեցին Հայկական անկախութիւնս մինչև ցվերջ 18
 դարուն: Յաւուրս թագաւորութեան Պարսից Մեծին ձահ-
 Աբասի յոյժ զօրացեալ և յառաջացեալ էին բազմաթիւ
 տիրապետող Մելիք Սիւնեաց և Բաղաց երկրին, որք
 զճագումն ազգի իւրեանց սկզբնաւորէին 'ի հին թա-

գաւորացն Հայաստանի: Աշխարհաշէն և Հեռատես թագաւորն Պարսից Չահ-Աբաս տեսեալ զքաղաքական վարչութիւնս ինքնագլուխ Հայ մելիքացն և զքաջութիւնս նոցա ընդդէմ Օսմանցոց 'ի 1603 ամին առաջինն եղև 'ի Հաստատել զՄելիք տիրոջոսն, որ նշանակէ Արաբերէն «Արքայ կամ Կօրօլ *») ըստ Եւրոպացոց: Հաստատ ինքնագլուխ իշխանապետութիւն այսոցիկ մելիքաց 'ի Հին դարուց անտի սկսեալ տեւաց ընդ երկար ժամանակս 'ի Ղարաբաղ — այնէ մինչև ցգալուստ Ռուսաց 'ի Կաւկաս: Ղարաբաղն ընդ իշխանութեամբ Հին մելիքացն — Հայոց էր մի պարզ Հայկական տէրութիւն. բաժանեալ 'ի Հինդ նահանգս = Ջրաբերդ, Քիւլիստան, Վարանդ, Խաչէն, Գուգախ և Ուտի — Գուգար: Իւրաքանչիւր նահանգ ունէր առանձին կառավարիչ 'ի Հայ պայազատ մելիքացն: Հետզհետէ յարեան 'ի Ղարաբաղ մեծահռչակ և երևելի մելիքք, իշխանք և բէգք. յորոց զառաջին տեղին կալան Մելիք-Ավան-խանն՝ հրամանատարն բոլոր Հայկազն մելիքաց, Իշխան Գաւիթ բէգն Սիւնեաց 1724 թ. և ապա սպարապետ նորա անպարտելին Մխիթար 1727 թ. որք իսպառ ջնջեցին յաշխարէն Սիւնեաց զամենայն թշնամիս, պաշտպանեցին զհայրենիս իւրեանց մինչև ց1730 ամն — ցաւուրս Մելիք-Յովհաննիսի Ուտէացոյ 'ի գաւառին Ղաղախի:

Պարսկաստուն լետ բաղմատեսակ լեղափոխութեանց 'ի 1732 թ. բաղմեցոյց յաթու Աիւրոսի երևելին Նադիր-Չահ, որ հալածեալ վանեաց զՕսմանցիս, տիրեաց մեծի մասին Հայաստանի և Արաստանի և ապա մայրաքաղաքին Տփլիսայ: Հասեալ 'ի Գանձակ և 'ի Ղարաբաղ տեսեալ զքաջութիւնս Հայ մելիքացն, որք քաջութեամբ պաշտպանեալ էին զհայրենիս իւրեանց, բաշխեաց մեծամեծս պարգևս, և կրկին Հաստատեաց զիշխանապետութիւնս

* Ի կրող բայէս Հայոց:

նոցա յորդուոյ յորդիս լինել տէր և իշխեցող սահմանաց իւրեանց: Յօրէ աստի Մելիքքն ունելով միմիայն զկախումն ՚ի Ջահէն Պարսից, օր ըստ օրէ յառաջացեալ ընդարձակեցին զիշխանութիւնս և զզօրութիւնս իւրեանց մինչև ց1746 ամն, այն է ցմահն Նազիր-Ջահի, բացարձակ տէր և իշխան լինելով ՚ի Ղարաբաղ, ՚ի վերջոյ գտին իւրեանց սխերիմ հակառակորդ զգլխաւոր պետն Ջուանշիրեան թափառական ցեղի զՓանայ խանն:

Հրովարտական Նազիր-Ջահի իշխանապետութիւն Հայկազեան Մելիքացն Ղարաբաղի էր ժառանգական յորդուոյ յորդիս: Անդրանիկ որդին ՚ի տան Մելիքացն լետ մահուան հօրն առնոյր զմելիքական իշխանութիւն. իսկ միւս որդիքն որպէս երկրորդական սերունդք ՚ի նոյն մելիքաց ստանային զմասն բաժնի հայրենի կալուածոց ՚ի սնունդ իւրեանց, և բնակէին առանձին ՚ի զիւղօրայս ընդ տեսչութեամբ աւագ մելիքի որպէս զիւղապետ, բէգ անուամբ. ուստի հետ զհետէ բազմացան երկրորդական սոհմական մելիքք, ՚ի զիւղօրայս Ղարաբաղու որպէս զիւղատէր և ստանային ՚ի ժողովրդոց զհասանելի հարկս զիւղօրէից իւրեանց: ՚ի թիւս այս օրինակ զիւղատէր Մելիքբէգացն յայտնի էր և Մելիք-Միքէլն պապն Երուանդէս Բօզինեանի մականուանեալն Պիժիկ-Մելիք, որ քաջութեամբ և ծառայութեամբ առաջի նախամեծար Մելիքացն եղիտ զպատիւ և զյարգանս, և կայր յաչս տիրապետող մելիք իշխանապետացն սիրելի և հաւատարիմ յամենայն գործս ՚ի Ղարաբաղ:

Աղա-Մահմատ-խան շահն պարսից զայրացեալ ՚ի վերայ յանդուզն և ինքնագլուխ արարմանց Իբրահիմ խանի բազմաթիւ զօրօք յարձակեցաւ ՚ի Ղարաբաղ, և ապա՛ զիմեալ ՚ի Արացտուն քանդեաց և աւերեաց սրածութեամբ և հրկիզութեամբ 1795 թուականին. զմայրաքաղաքն

Տփլիս, դարձեալ յետս տիրեաց Ջուշի բերդին, ուր անօր
եղիտ և զգերեզման իւր: Յետ անչափ փոթորկալից արշա-
ւանաց, անընդհատ ներքին և արտաքին սլատերազմաց
Ղարաբաղն և շրջակայ գաւառք նորա դարձան յարեան
ասպարէզ: Ի ժամանակս այս արիւնահեղ սլատերազմաց
շինականք ոչ կարացին ըստ ժամանակին ցանել և հնձել,
սարսափելի երաշտութիւն 1797 ամի ցամաքեցոյց զբո-
լոր բուսականութիւնս, և ցանքն ոչնչացան, կարծես
բնութիւնն ինքնին միաբանեալ էր ընդ մարդկային
զազանութեանց դարձուցանել զՂարաբաղ ամալի անապատ:
Սպառեցան ուտելիք ժողովրդոց, մարդիկ նման անասնոց
սկսան կերակրիլ խոտօք և արմտեօք, և ՚ի սլատճառս
անսովոր ուտելեացն եղև մահ տարածամ, ծածկեցաւ
երկիրն դիակօք մարդկանց: Յետ այսորիկ երևեցաւ 1798
թ. ժանտախտն, որ լրացոյց զպակաս դժբաղդութիւնս
սովալլուկ մնացեալ ժողովրդոց: Հայաբնակ Ղարաբաղն գրէ-
թէ դատարկացաւ ՚ի ժողովրդոց, որք թողեալ զհայրենիս
՚ի Պարսկաստուն, ՚ի Ռուսաստուն և ՚ի Արացտուն, գտանել
զօրական կտոր հացի: Անբաղդ հայք դարադու վիճակեցան
յետին թշուառութեանց — տանջեալք ՚ի սովու եկին պան-
դխտեցան ՚ի Արացտուն, և անմարդասիրաբար ընկալեալք
՚ի Արաց՝ սկսան առնել մուրացկանութիւն ՚ի դրունս
Արաց: Իշխանք Արաց ստիպեցին տանջեալ և աղքատացեալ
հայոց գրել ճորտ, որպէս զի փոխարէն ճորտութեան կե-
րակրեսցեն զնոսա: Ողորմելիքն մի կտոր հացի վաճառե-
ցին զգաւակունս իւրեանց: Արաստանի հայ ճորտերն մինչև
ցվերջին ժամանակս այստեսակ հանգամանօք գոհ գնացին:

Ի 1798 թ. վախճանեցաւ Հերակլ արքայ Արաց,
յաջորդեաց նմա որդի նորին Գէորդի ժԲ: Իբրահիմ խանն
շատ ցաւեցոյց զհայ մելիքս և զհոգևորականս, իմանալով
զյարաբերութիւնս նոցա ընդ Ռուսաց: Կոչեաց առ ինքն

գմելիք Մէջլումն և գմելիք-Աբովն բանտարկեաց, որք յետոյ գերծեալք 'ի կապանաց բանտից փախստական անկան 'ի Արացտուն: Իբրահիմ խանն տեսանելով զվնասակար ձեռնարկութիւնս Ռուսաց ընդ դէմ իւր թունաւորեաց զՅովհաննէս Կաթողիկոսն, քարուքանդ արար զերկիրն մելիք Մէջլումի և Աբովի, հաղարաւոր Հայք 'ի սուր մաշեցան, հաղարաւորք նահատակեցան, և այլ հաղարաւորք սոսկալի տանջանօք բռնադատեցան թողուլ զքրիստոնէութիւն. և 'ի վերջոյ բազումք թողեալ զբուն տեղիս ճննդեան իւրեանց տարադէմ գնացին որոնել ինքեանց ապահով տեղիս 'ի Զամշադին, 'ի Ղազախ—Յօրջալի և 'ի Արացտուն:

'Ի սմին գառնադէտ ժամանակի մելիք-Միքէլն Գորդէնեան տեսեալ զվտանգ կենաց Գերդաստանի իւրոյ առեալ զորդիս և զթողունս իւր եկն բնակեցաւ 'ի գիւղն Կունէն, 'ի Ղազախ, (որ ապա Մելիքի և յետոյ Յօրի գիւղ կոչեցաւ). գնեաց զկալուածատեղիս այն է զվարելահոզս, ջրաղացս, զայգիս և զտնատեղիս՝ հիմնեաց աստ զհատտատ բնակութիւն իւր, մնալ աստ մշտապէս վասն ազատ պահելոյ զտոհմականս իւր 'ի հարստահարութեանց բռնակալաց ժամանակին:

Յետ մահուանն Հերակլեայ Բ. Գէորդի արքայ Արաց՝ նպաստաւոր համարեաց բնակութիւն Հայ մելիքաց բազմաթիւ հպատակօք իւրեանց 'ի Արացտան, որպէս զօրաւոր դաշնակիցք օգնական լինիլ ընդ դէմ յաւճակունց լեռնականաց և ներքին երկպառակութեանց տեղամոյս արքունական գերդաստանին, վասն որոյ քաղաքութեամբ կատարեաց զպահանջ նոցա՝ շնորհեաց Մելիք Ջոնմուտին զգաւառան Լօւլոյ իւր սահմանօքն, Մելիք-Փրիդունին զմասն Յօրջալուի և Աղջայ-Կալան. իսկ Մելիք-Աբովին զգաւառն Յօլնիսոյ իւր սահմանօքն: Օր ըստ օրէ զօրացան, քաջացան այս մելիքներն 'ի Արացտանի:

Կաթողիկոսն
Մելիք Ջոնմուտին
Սահմանօքն

Հայք Ղարաբաղի առ ժամանակ վերաբնակեալ ՚ի Գանձակ ետուն օժանել զՍարգիս եպիսկոպոս Հասան-Ջալալեանց առանձին Կաթուղիկոս վասն ինքեանց, և յորժամ զաղթեցին ՚ի Արացտուն դարձեալ ցանկացան անկախ լիջմիածնէ ունիլ առանձին Հոգևոր Տէր զՍարգիս Կաթուղիկոսն, և մնալ ՚ի ներքոյ Հոգևոր իշխանութեան նորա. վասն որոյ յորժամ մելիքներն իւրեանց ժողովրդականօք զաղթեցին ՚ի Արացտուն Հասան-Ջալալեան Սարգիս Կաթուղիկոս Աղուանից ևս իւր ազգականօքն տեղափոխեցաւ ՚ի Թիֆլիս 1797 թ. և ընկալեալ եղև մեծաւ յարգանօք ՚ի Գեորգի թագաւորէն, որ հրամանատարութեամբ Ղուկաս Կաթուղիկոսի ամենայն Հայոց կարգեաց զՍարգիս Ջալալեան որպէս Արքեպիսկոպոս Անահայր Հաղբատայ վանից և միանգամայն վիճակաւոր առաջնորդ թէմին Արաստանի՝ Կախէթի, Քարթլի, Սոմխէթի և Համայն Հայ զաղթականացն Ղարաբաղու:

Աերջապէս Բօղին Մելիք-Միքէլեան ճնշեալ ՚ի սրիկայից յափշտակողաց և ՚ի բէգազնէից զաւառակին Ղարախի Հարկադրեցաւ վերստին թողուլ զսեպհական կալուածս հօր իւրոյ ՚ի Կունէն տեղափոխեցաւ ՚ի լեռնակողմանս Սոմխէթի ՚ի Բերդազիւղն Ջամշուլտէ, ունիլ ապաստանարան ինքեան ընդ խաղաղասէր Ղարաբաղցի բնակչացն, որք անդորրու կային ընդ վարչութեամբ քաջարի մելիք-Աբովի, որ օր ըստ օրէ ՚ի ձեռս բերէր ուրիշ հողեր և տեղեր, այնչափով որչափ առաւելանային բնակիչք երկրին Սոմխէթի:

Աստ ՚ի Ջամշուլղէ բնակեալ Մելիք-Միքէլեան Բօղին պարապէր տուր և առութեամբ գիւղէ ՚ի գիւղ շրջելով որպէս չարջի (մանրոնաձախ) գտանելով զապրուստ կենաց ընտանեաց իւրոց, հուսկ յետոյ Յարութիւն որդին Բօղինի ՚ի Ջամշուլղայէ վերադարձեալ ՚ի Թիֆլիս բնակեցաւ ՚ի

Հաւարար, և աստի 'ի զիւղն Խարբուխի մերձ 'ի սուրբ Սարգիս ուխտատեղին կալեալ զտեղի բնակութեան շինեաց անդ տունս, որոյ մինչև ցայսօր տիրեն 'ի նմանէ շառաւիղեալ ազգականք նորա, մնացեալք 'ի Թիֆլիս անուանակոչութեամբս Խանդամեանք:

Թուն Բօղինի Երուանդէս աղաւաղեալ փոխադարձ տառիւք է Վանէս ամուսնացեալ ընդ դստեր Տէր-Յովհանի Վէրմիշեանց 'ի Սօմխէթ 'ի Չամշույղէ խաչեղբայրութեամբ իշխան Զաքարիայի Արղութեանց, որոյ յորդորանօքն տեղափոխեցաւ 'ի Թիֆլիզոյ 'ի մագան պղնձէ հանքն Ղալփարու. կարգեցաւ 'ի նմանէ վերակացու 'ի վերայ մշակացն և գործավարացն պղնձէհանքի: Վասն արիաջան և հաւատարիմ ծառայութեանցն ստացաւ 'ի խաչեղբօրէ իւրմէ որպէս պարգև զայգետեղի 'ի Սանահնաձոր և 'ի զիւղն Սանահնի տնատեղի և զիւղատնտեսական պատկանելի կալուածս:

Իսկ նախ քան վերաբնակիլն իւր 'ի Սանահին Երուանդէս Էփանէսն 'ի պատիւ խաչեղբօր իւրոյ իշխան Զաքարիայի Արղութեանց արար մեծաձախ հացկերոյթ, հրաւիրեաց զնա 'ի տուն իւր բոլոր ընտանեօք, կերին, խմեցին և ուրախ եղեն, 'ի ժամ հրճուողական խրախճանին իշխանուհին Ռուսուղան Արղութեանց ձևացուցեալ զանձն իւր իբր մտերիմ բարեկամ կոչեալ առ ինքն զԵրուանդէս—Էփանէսն ասաց. «Իմ սիրելի որդեակ, գիտեմ, որ դուք թղթեր ունիք Նազիր-Չահից, բեր տեսնեմ, ինչ թղթեր են, ժամանակով ձեզ պէտք կլինի թէ ոչ, ջուր կենք, որն լաւն է ու ձեզ պիտանի պահենք ձեր որդւոց համար»: Պարզամիտ Երուանդէս—Էփանէսն լուեալ զբարեկամական խօսս նորա, անմիջապէս զամենայն թուղթս, սիգէլս և զտոհմագիրս Մէլիք-Միքայէլի փսթաթեալ 'ի վերայ կողոլ փայտի բերէ տայ իշխանուհայն և ինքն

դառնայ առ հրաւիրեալ կոչեցեալսն շարունակել կեր ու խումն:

Իշխանուհին՝ որ նստեալ կայր առաջի վառարանին մի առ մի տնտղեալ զանախտանան ՚ի բաց եղեալ, և զօրինաւոր սիգէլս ՚ի մի ժողովեալ առանց խղճմտանաց ձղեց ՚ի վառած կրակն, ՚ի միջի բազմատեսակ յետկարաց էր ծաղկէ նկար և ոսկետառ հրովարտակն, տուեալ ՚ի Նաղիւր-Չահէն Մելիք-Միքայէլին վասն մելիքական ազգատոհմութեան նորա: Մայրն Էվանէսի Գարանն տեսեալ զայն, վեր թռաւ և ըշտապեցաւ հանել ՚ի վառած կրակէ անտի զտոհմազիրսն, բայց ՚ի զուր, արդէն կրակն այրեալ էր զամենն. միմիայն կարացեալ էր ՚ի հրոյ անտի հանել կիսայրած, մրոտած կիսաթերթն անդին տոհմարագրին, և այն բոլորովին անախտանացեալ և խալառանվերձանելի: Այսօրինակ պատրողական ձեռնարկութեամբ անխղճմտանք իշխանուհին վառեաց ՚ի հուր զամենայն դոկումէնտս Մելիք-Միքայէլի, որ ամենայն զգուշութեամբ պահպանիւր ՚ի տան Մելիք-Միքայէլեան, Բօղինեան Երուանդի: Եւ կիզանօղ հուրն դարձոյց ՚ի մոխիր զտոհմարագիրս ցեղաբանութեան տոհմին Երուանդեանց ՚ի ձեռն անհեռատես ժառանգի նոցա Էվանէսի: Մայրն Էվանէսի Գարան շատ բարկացեալ առ այս ճչեաց և անպատուեաց զիշխանուհին, մինչ անվայել անէծք նորա լսեցին իրախճանասէր բազմականքն առ ՚ի հանդարտել զբանակալու երկուց կանանցն, իշխանն Ջաքարիա յորդորական բանիւք դադարեցոյց զնոսա, խոստանալով տալ լինքենէ զնոր վկայութիւն զիտութեամբ բազմականացն վասն ծագման Մելիք-Միքայէլի ՚ի մելիքական ազգատոհմէ, փոխարէն այրեցեալ իսկական հրովարտաքին Նաղիւր-Չահի, որ անզգուշութեամբ այրեցան: Այսպիսի կորուստ հնազարեան տոհմազրոյց շատ են պատահեալ ձեռամբ մարդագող

նախանձախնդիր իշխանաց, որք բազում ջանիւք դուն
գործէին ոչընչացուցանել զազգատոհմութիւնս նորաբնակ
ազնուականաց և մելիքաց, մանաւանդ այնմ միջոցի
բազմացեալ էին ՚ի Ղարաբաղայ, ազնուականք և մե-
լիքք ՚ի գիւղօրայս Լօուույ նահանգի, ՚ի վնաս ազգատոհ-
մին տեղական իշխանաց, որք ջանային որսալ և արկա-
նել զնորակ ժողովուրդս ՚ի ցանցս որոգայթից իւրեանց,
ճուռմաբանութեամբ խոստանային բազմաց զբազում ինչս,
կարգէին ՚ի նոցունց զիւղապետո, տանուտէրս: Նորա-
հաստատ զիւղատէրն (քեխայն) ունէր իրաւունս ստանալ
՚ի գիւղացւոց զմի որոշ մասն վարուցանքի կամ առհասա-
րակ բերքի մշակութեանց, նաև ունէր ազատ վարելահողս
և գիւղական կալուածս և մեծապատիւ համարիւր առաջի
իշխանաց, մելիքաց և քալանթարաց: Բազումք յազատաց
այսպէս կորուսեալ տոհմական Պարգեւագրոց, զրկեալք
խորագիտութեամբ օձաբարոյ իշխանաց ՚ի կալուածոց և ՚ի
սեպհական գիւղօրէից, վիճակեալ են անբազդութեանց
դասիլ ՚ի շարս ստորակարգ ժողովրդականաց:

Յետ աւարտելոյ իմ զընթացս ուսմանց ՚ի Ներսիսեան
դպրոցի 1842 ամի գնացի ՚ի հայրենիս իմ ՚ի Հաղբատ
՚ի տեսութիւն ծնողացս: Մերձաւոր բարեկամք հետզհետէ
գային ՚ի Հաղբատ շնորհաւորել զգալուստ իմ, որչափ
այժմ մտաբերեմ ՚ի թիւս աւանդապահ ծերունեացն էին.
Ձնօղեցի տանուտէր Վէրանն Բէգ-Բաշեանց, Ճօճկանեցի
Անդրիաս քեխայ Վարդումեանց, Օձնեցի Աբաս քեխայ
Արովեանց, Գսեղեցի Յովհաննէս Աղայ Թումանեանց և
Սանահնեցի Յարութիւն Մուրադեանց. որպէս հինաւուրց
ընտիր աւանդապահ վիպասանական անցեալ անցից, զկնի
ընթրեացն ՚ի ձմեռան զիշերս նստեալ շուրջ զվառարանաւն
ծխէին զչիբուխս և երկար զրուցաբանութեամբ վիճէին
զհնազարեան անցից և ազգաբանութեանց իւրեանց: Մինն

ասէր, ես Յէզ-Յաշեանց յազգէն եմ, մինն թէ Վարդունի
եմ, միւսն Մելիք-Աբովի ցեղիցն եմ, միւսն ես Մամիկո-
նեան եմ, իսկ այլք սեփհականէին ինքեանց զտոհմանունս
նախնի նախարարաց Հայոց: Ես ունկն գնելով զուարճալի
զրուցաբանութեանց նոցա սկսեցի մի ըստ միոջէ զրել
զխօսակցութիւնս նոցա որպէս աւանդութիւն Հնախօս
Տերունեաց, ՚ի մէջ որոց երևէին պատմական ճշմարտու-
թիւնք, որք կարեն ՚ի վերջոյ լուսաբանել անցեալ պատ-
մութիւնս տոհմին նախարարաց, ցիրուցան եղելոց ՚ի
կողմանս Վերին Հայաստանի:

Մեծապատիւ իշխանն Արղութեանց կատարեաց ըզ-
խոստումն իւր, տալով Մելիք Միքայէլեան Յօղինեան
Երուանդին զվկայական ՚ի տեղի այրեցեալ Նաղիր-Չահեան
Հրովարտաքին. որպէս պատմեաց Հարիւրամեայ Տերունի
Պետրոս վարդապետ Աինօղեցի, և Հնախօսասէր Յարութիւն
Արքեպիսկոպոսն Տէր-Յարսղեանց վերջին առաջնորդն Սա-
նահնի: Յետոյ Երուանդէսի մայր Գարանն դիմեալ առ
Հասան-Ջալալեանց Սարգիս անուանեալ Կաթուղիկոսն
Աղուանից, որ նստէր առաջնորդական իշխանութեամբ ՚ի
Հաղբատ և կառավարէր զթէմս Հայոց — Վրաստանի, Կա-
խէթի, Քարթլի և Ղարաբաղցի գաղթականացն, յայտնեաց
զպատահական կորուստ տոհմագրոցն, խնդրեաց ՚ի նմանէ
որպէս քաջածանօթ ծագմանց Ղարաբաղցի գաղթականաց
և ստացաւ զիր ստուգաբանութեան տոհմին Երուանդեանց:
Վասն ստուգութեան յայտն վկայականի ձեռագրեցին բա-
ղումք ՚ի Տերունեաց: Եւ ապա Ջաքարիա իշխանն կար-
գեաց Երուանդ — Կիլանէսին զիւղապետ և միանգամայն
կառավարիչ Պղնձէհանքի և վերակացու ՚ի վերայ Յոյն
մշակացն: Ջայօրինակ ազգաբանական գրուած, վասն
ականաւոր տանց Լօռեցւոց և Չորագետցւոց, զրուցաբա-
նութիւնս Տերունեաց, և Հատուկտոր վէպս, վերաբերեալս

առ տեղական ազգային պատմութիւնս, շատ գրեցի 'ի
լիշատակարանի իմում, բայց զինուորական ծառայութիւնք
իմ և անյաջողակ դիպուածքս ո՛չ թույլատրեցին ինձ 'ի
լոյս ածել. 'ի վերջ ամենայնի երբ թողի զասպարէզ ծա-
ռայութեան՝ կրկին գնացի 'ի Հայրենիս իմ 'ի Հաղբատ,
և անյապաղ հրաւիրեցայ 'ի Վանահօրէն Սանահնի Վար-
դան արքեպիսկոպոսէ Սճնեցւոյ 'ի պաշտօն վարժապե-
տութեան վանքական դպրոցի, 'ի միտս բերի գնախկին
վիպանման գրուածս լիշատակարանի իմոյ 'ի միջի այլոց
բազմաց և վասն ազգատոհմին Երուանդեանց, յորոց ազ-
գէն ծաղկեալ են շատ բարեպաշտօն անձինք, և բարե-
կրօն քահանայք, 'ի լրումն նախկին գրուածոցս արժան
վարկայ վերստին հարցանել որպէս ծերունեաց Երուանդեանց
նմանապէս և հնախօսասէր աւանդապահ որդի 'ի հօրէ
լուեալ ծերագոյն ժողովրդականաց Սանահնի, որք յատկա-
պէս հատատեցին գեղելութիւն բանից Յիշատակարանի
իմոյ: Առաւել ևս առ այն խրախուսեցայ, զի տեսանեմ
արդէն մինն 'ի ժառանգաւորաց Երուանդեանց մեծապա-
տիւ ազգատոհմէ արժանացեալ քահանայական աստիճանի
հետզհետէ ո՛չ խնայէ ազգասիրական հոգւով զլումայս իւր
գնել 'ի սեղանի ազգաշահ գործառնութեանց և Աստուա-
ծահաճոյ շինուածոց. ուստի 'ի խրախոյս լիշեալ նորրնտիր
քահանայի 'ի ծերութեան իմում 'ի բոլոր սրտէ նուիրեմ
նմա գայս գրուած առ 'ի շատացուցանել 'ի շորրդեալի
մերում զբարեգործութիւն իւր յօղուտ մանկանց ազգիս և
եկեղեցւոյ: Այս շնորհալի քահանայ նկարեալ ճարտար
արուեստիւք և ոսկեզօծ տառիւք գրեցաւ զՔՐԻՍՏՈՍԷՆ՝
նուիրեաց Վեհափառ Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց Տեառն
Տեառն ՄԱԿԱՐԱՅ Ա. և արժանացաւ շնորհաձիր Հայրա-
պետական Կոնդակի, որոյ պատճէնն գնի աստանօր:

ԿՆԻՔ

Մ

Ա Կ Ա Ր ԾԱՌԱՅ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԵՒ ԱՆՀԱՍԱՆԵԼԻ ԿԱՄՕՔՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՊԵՏ ԵՒ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ՀԱՄԱԶԳԱԿԱՆ ՆԱԽԱՄԵԾԱՐ ԱԹՈՌՈՅ ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԷՋՄԻԱԾՆԻ. Բարեկրօն թաղէոս քահանայի Երուանդեանց Հայրապետական օրհնութեամբ ծանուցանեմք, զի զնկարեալն ՚ի քէն զշնորհազիծ քարտէզն հնոյն Հայաստանի ընկալաք հաճութեամբ ընդ ձեռն պատուելի Տեսչի Ներսիսեան Ազգային Հոգևոր Գալրանոցի՝ Արշակայ Նահապետեանց, առ որ զոհացաք զԱստուծոյ՝ զտուողէն քեզ այդպիսի շնորհաց. և զարմացաք յոյժ. վասն բնաձիր շնորհաց Աստուածայնոց ՚ի քեզ փայլեցելոց. և որովհետև նուիրեալ էիր զայն ճարտարարուեստ քարտէզ հնոյն Հայաստանի յանուն Հայրապետի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, վասն որոյ և մեք այսու մերով Հայրապետական Կոնդակաւ օրհնեմք զքեզ և զորս քո են ժողովուրդք. ՚ի վերայ այսր ամենայնի սիրելի էր մեզ ապաքէն լսել թէ՛ զիարթ ընթանաս յասպարիզի քահանայական կոչմանդ և սրպիսի վարուք և բարուք վկայաբանիս ՚ի մերձաւոր Հոգևոր Եղիսանութենէդ, որպէս զի ըստ այնմ չափեսցուք և մեք զմերս Հայրապետական բարեհաճութիւն առ քեզ:

ՄԱԿԱՐ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ:

Համար 134.

՚ի 6 Մարտի 1886 ամի Փրկչական
և ՚ի թուականութեան մերում ՌՅԼԵ.

՚ի Սուրբ Էջմիածին:

ԿԵՅՈՒՄ

